

Ýakyn taryhymyzyň öçmejek sahypalaryndan

Göresjen ýigit, Staliniň ganly repressiýasyna ömri küň bolan Ýazyjy-şahyr Hojanepes Çaryýewiň durmuşy hakynda.

“Syam boldy gyzyň ganym...”

Hojanepes Çaryýew
(1906-23.12.1941)

Hojanepes Çaryýew 1901-nji ýylda Zakaspiniň Bäherden raýonynda dünýä inýär. Ol Türkmen sowet şahyry, dramaturgy we jemgyýetçilik işgäri. 1927-nji ýyldan SSKP çleni. Ol 1922 ýyldan Bäherdeniň demir ýol ussahanasynda işläp başlaýar. Türkmenistanda ýer-suw reformasyny geçirmek işine aktiw gatnaşýar. Ol Daşkentdäki Orta Aziýa Kommunistik uniwersitetiniň žurnalistika bölümini gutarýar (1932). «Türkmenistan» gazetiniň redaksiýasynda bölüm müdiri (1929), türkmen ýazyjylarynyň Guramaçylyk komitetiniň başlygy (1932). Türkmenistan Ýazyjylar soýuzynyň prawleniýesiniň ilkinji başlygy (1934) bolup işleýär. Şol bir wagtda ol «Kolhozçy» gazetiniň, «Türkmenistan şura edebiyaty» žurnalynyň redaktory wezipelerini hem alyp barýar. H.Ç. 1927 ýyldan çeper döredijilik işine başlaýar we syýasy sosial temalardan ençeme şygyr döredýär («Gurmak bilen», 1929; «Boljagydyr şol». 1930; «Ynkylap tolkuny», 1931; «Şarkdan şemal», 1932 we b.). Ol proza žanrynda-da güýjüni synaýar («Men mugallym» hekaýasy we olara ölüm» diýen gutarylmadyk powesti). Ol «Garagum çöllerinde» (1933) diýen dramanyň awtorlarynyň biridir. Onuň «Kolhoz gyzy» (1937) diýen piessasy respublikan konkursda baýrak alýar. Mollanepesiň «Zöhre—Tahyr» dessany esasynda sazly drama döredýär (1935). H.Ç çeper edebiyata degişli makalalar bilen hem çykyş edýär, ol A. S. Puškiniň ençeme goşgusyny, Eýranly ýazyjy M.M Kaziminiň “Gorkuly Tähran» pomanasyny türkmen diline geçirýär.

Edebiyat: Çaryýew H. Saýlanan eserler. Aşg., 1961; Gurbansähedow M. H. Çaryýew. Aşg. 1965. Türkmen Sowet Ensiklopediýasy. T.10)

Ýokardaky maglumatda bu göresjeň ýigidiň başyna inen hupbat hakynda ensiklopediýaçylar dil ýarmaga milt edip bilmändirler. H.Çaryýewiň ömri we ykbaly hakynda ýazyjy Allayar Çüriýewiň “Edebiyat we Sungat” gazetiniň 1989-nji ýylyň 28-nji april sanynda çap eden makalasy bilen okyjylarymyzy tanyşdyrmagy makul gördük. Makalada agzalýan seneler 89-njy ýyla degişli. AG

TSSR Ýazyjylary soýuzynyň prawleniýasynyň başlygy, kommunist şahyr Hojanepes Çaryýewiň ady ýigrimi ýyllap türkmen sowet edebiyatynda düýbünden agzalmady. Çünki ol 1937-nji ýylyň repressiýasy döwründe «halk duşmany» hökmünde tussag edildi. Diňe SSKP-niň XX gurultaýyndan soň Staliniň şahsyýet kulty partiýa tarapyndan berk ýazgarlansoň, nähak basylan miliýonlarça sowet adamlary bilen bir hatarda Hojanepes Çaryýew hem aklandy. Metbugatda we edebiyatçy almlaryň işlerinde onuň ady agzalyp başlady. Edebiyatçy Muhammet Gurbansähedow bu kommunist şahyr hakda kitap ýazdy.

Elbetde, Hojanepes Çaryýewiň türkmen sowet edebiyatyny ösdürmekde bitiren hyzmatlary az-küş däl. Ol TSSR Ýazyjylar soýuzynyň prawleniýesiniň başlygy hökmünde-de uly guramaçylyk işleri alyp bardy. Ýöňne häzire bu güne çenli represiyanyň pidasy bolan ýazyjylarymyz hakda giňişleýin gürrüň edilmezligi gynandyрман duranok. Durgunlyk ýyllarynda bu ýagdaý hasem mese-mälim bildiripdi. Muny ýekeje bir mysal bilen hem subut etmek bolýar. Türkmen sowet ensiklopediýasynyň 8-nji tomynda (1978-nji ýyl) “Türkmen sowet edebiyaty” atly makala ýerleşdirilipdir. Makalanyň awtorlary otuzynjy ýyllarda diňe bir türkmen edebiyatynda däl, eýsem Soýuz möçberinde halanyp, ussat ýazyjy-şahyrlar arasyndan uly baha mynasyp bolan Oraz Täçnazarowyň «Batrak» poemasy hakda-da, Hojanepes Çaryýewiň goşgulary hakda-da kelim agyz söz aýtmandyrlar. Ensiklopediýadaky şol makaladan çen tutsaň, Oraz Täçnazarow, H. Çaryýew ýaly uly ýazyjy-şahyrlar ýaşap geçmedik ýaly, hiç hili eser döretmedik ýaly duýgyny başdan geçirýärsiň.

Ýeri gelende aýtsak, häzirki üýtgedip gurmak döwründe, haçanda stalinçilik represesiýanyň ähli babatda ýazgarylýan döwründe ýokarda adyny agzan şahyrlarmyzyň edebi mirasny bir ýere ýygnap özbaşyna kitap edip çykarmagyň wagtynyň ýetndigi hemmämize düşnükli bolsa gerek.

Gadyrly okyjylar, biz şu ýazgymyzda Hojanepes Çaryýewiň we onuň maşgalasynyň şahsyýet kulty döwründe başadan geçiren agyr durmuşlary hakda gürrüň bermekçi. Hojanepes Çaryýewiň ýanyoldaşy Abadan eje häzir Aşgabatda ýaşayar. Haçanda 1937-nji ýylda H. Çaryýew «halk duşmany» hökmünde türmä basanlarynda ol 27 ýaşly gelin eken. Häzir ol 79 ýaşyndda. Ol şunça ýyllap öz adamsyna niçe umyt bilen garaşypdyr.

* * *

Abadan eje Agtygy bilen
(O.Sähetgylyjowyň düşüren suraty)

Biz Hojanepes basylanda Engels köçesinde oturyardyk. Gije Duýdansyz gapy kakyldy. Açsak üç sany adam dur. Meňem elimde kiçijik çagam. Göwrämde-de baş aýlyk çaga, Hojanepes şo wagtam ýazyp otyrdy. Hojanepesi soradylar. Menem “içki tamda işläp otyr” diýdim. Olar öýe girip Hojanepesiň işläp oturan otagyna bardylar. İşläp oturan wagty oň ýanyna barmak gylygym ýokdy. Ýöne bu sapar ýuregim bir zat syzan ýaly etdi-de, olaň zzy bilen girdim. Olar Hojanepesiň oňüne bir kagyz atdylar. Olam okap, ýazyp oturan zadyny ýapdy-da: «Rugsat. Barlaberiň» diýdi. Barlamaga başladylar. Öýüň içinde näme bolsa barladylar. Egin-eşigine çenli, kitaplara çenli. Hatda otluçöpe çenli barlap gördüler. Men şonda «Garaşylmaýan zat. näili boldy bi?» diýip Hojanepesden soradym. Olam: «Aý, wagty geler, bilner-dä» diýdi.

Hiç zat tapmadylar. Alyp gitmäge-de zat tapmadylar. Olar oňa «Sen şaýyňy tut» diýdiler. Ýany bilen näme almalydygynam özleri aýtdylar. Al diýen zatlaryny aldy, alma diýen zatlaryny almady. Barlap oturan wagtly bolan bir waka şu günki ýaly göz oňümden gidenok. Gujagymdakyny emdirip otyrdym. Birden ol emmesini boldy-da, boýnundan asylgy tüpeň oýnawajyny kitap barlap oturan adamyň ýüzüne tutup «kihh, kihh, kihh» etdi».

Biri öwreden ýaly. Ol adamyň reňki birhili boldy. Menem şonda «Be-e, bu adam çagaň eden zadynam gaty görýä» diýip, içimden pikir etdim.

Hojanepesi alyp gitdiler. Alyp giden zatlarzm goşa tüpeň. Başga zat ýadyma düşenok— diýip, Abadan eje hamsykdy.

Şondan soň ýaş gelniň üstünden apat inýär. “Halk duşmanlarynyň” maşgalasy hökmünde jaýy boşatmagy talap adilyär. Onuň üstesine-de çagalary eklemelidi. Ýagdyýaýyny

aýtsa-da, hiç kimiň oňa düşünesi gelenokdi. Düýnem äbede-jüýje bolup ýaşaşyp ýören goňsularam “halk duşmanynyň” maşgalasynadan habar tutmaga çekinýärler. Hojanepes bilen bile bir arada işleşen şahyr goňgşam başarsa bularyň gözüne görünmejek bolýardy. Haçanda üç ýaşlyja Edipjik Ondan kakasyny soraysa-da çaganyň soragy jogapyz galýardy. Onuň «kakaň ynha geler!» diýmäge-de, şeýdip çagany köşeşdirmäge-de bogny ysanokdy. Ahyry Abadan ejäni suda çagyryrlar. Olam çagalary bilen suduň jaýyna baranda:

— Sen halk duşmanyň aýaly. Nirede ýaşasaň şonda ýaşa, yöne jaýy boşat—diýýärler.

Hiç hili alajy galmansoň naçar:

—Boşatmaly bolsa boşadaryn. Ýöne menem Hojanepesiň ýanyna äkidäýmeseňiz, meň başga gapym ýok —diýýär.

-O zatlar bilen işiň bolmasyn. Sen yöne jaýy boşat—diýip, doňýüreklik bilen jogap berýärler.

Şeýdip ol Hojanepesiň obadaky ilen-çalanyna: «Meni ýygnajak bolawersinler» diýip sargyt edýär.

Ol her gün arman-ýadaman Hojanepesi görjek bolup, türmä gatnaýar. Her gezegem ol ýerden lapykeç halda zzyana gaýdýar.

Ahyry paltasy daşa degen Abadan oba gidýär. Öz ýany bilenem Hojanepesiň kitaplarynyň bir bölegini äkidýär. Äkidip bilmediklernem şahyr Ata Nyýazyň aýaly özlerinde goýmagyny teklipe edýär.

- Wah görülmedik görde diýleni-dä. Bir gözümde gan akýar, bir gözümde ýaş. “Seň haýryňdan geçäýmeli welin, çagajyklar bar-da diýýän öz-özümde. «Sopbaş bir özüm bolam bolsam, etmeli zady bilýän» diýýän. Çagalar bolmasa, öz janyma kast etjek. Ynayn şuna.”

-Iki çagasy bilen köçä taşlanan, üçünjisine-de garaşyp ýören Abadan Bäherdene Hojanepesiň ýalňyz dogany Jeren howandar çykýar. Ol Jerenlerde ýaşaýar.

Jeren kolhozda işleýärdi. Öňdebaryjy. Ýöne gara gün onuň özüniňem üstünden inýär. «Halk duşmanynyň» dogany bahanasy bilen ony kolhozdan çykrýrlar. Näme etmeli? Olar iki bolup haly artelinden öýde dokamak üçin haly alýrlar.

Üçünji çaga dünýä inýär. Oba aýallary üşşüp oňa «Görjegiň şatlyk bolsun, muň adyna Şat dakalyň» diýýärler. Ýöne olam üç ýaşyndaka enäniň bagryny paralap, derdiniň üstüne dert goşup, gyzamakdan ýogalýar.

Hawa, çaga dünýä inenden soň ol ýene-de haly dokamaga başlaýar. Bir gün haly dokap otyrkalar, oba Sowetiniň başlygy üç adamy yzyna tirkäp gelýär. Biriniň pogonlydygna gözi düşen Abadan özüni ýitirýär:

—Pägünlüni görüp gorkdum. Indi menem äkitjekler diýen pikir göwnüme geldi. «Jeren — diýdim — bujagazy äkitmeli bor. Egin-başlaryny ýygnaşawer»— diýdim. Olam «Wah, Abadan, beýle zat diýmesene» diýdi. Olaram äpişgäň agzynda durlar. Geldiler. Oba Sowetiniň başlygy jaýlary görkezýän eken. Soradylar. «Görýän çagälaň biziňki» diýdim. Ýazyşdyrdylar. «Bulaň özeriniň oturmaga jaýlary ýok» diýdiler. Ýygnalan adamlar jaýlaryň hasaba alýan ekenler. Hawa, janym, Hojanepes-ä tussagda ýatyr, bizem oň zyznda ýesir ýaly bolup ýörüs...

Oba sowetiniň başlygy soňam ýaş geline azar berýär. “Seň pasporatyň bärde hasapda däl. Saýlawada-da nirde hasapda durýan bolsaň, şol ýerden geç” diýip, öz gününe goýmaýar. Ahyry ol üç çagasyny alyp raýon merkezine barýar. Arz edýär. Onuň ýagdaýyna düşüňärler. Şondan soň ol zyzgider ýanalmadan dynýar.

-Aý, dünýäm, başymyzdan geçmedik gün ýokdur. Dokmany gutardyk. Jereni soň kolhoza dikeldiler. Jerene diýdim: «Bile kolhoza gideýli. Zähmet gününü seň adyňa ýazdyraýaly». Olam razy boldy. Baş ýyl kolhozda süýrendim. Arkalaşdyk ikimiz. Kolhozam garyp, zat ýok. Soň egin-baş tikilýän artele işe geçdim. Ýedi ýyl işledim. Soň meň işleýän sehim ýapyldy. Iki-üç aý işsiz boldum. Şol arada ýekebara diýip, agyr salgyt salyp gitdiler. Oňa-muňa baran bolýan. Peýdasy ýok. Soň ýarysyny bermeli diýdiler. Gün görülen däldir. Çagajyklaram gys oduna iberýän. Birje eşek äberdim olara. Soň bir Sygygr edinäýin diýdim. Sygyr sakladyk. Çykan süýdüň bir kasesini içerler, galanyňy gatyk edip satýan.

Iki naçar Hojanepesiň çagalaryny hor-zar etmezlik üçin, gijelerini gündiz edip işleýärdiler. Gözleri bolsa ýoldady. Hojanepes bir ýerden çykaýjak ýaly bolup durdy. Türmeden çykyp gelen adam bolsa, Hojanepesi soradydylar. Bir ýola bir hoş habar gelip gowuşdy. Hojanepes bilen bir ýerde tussaglykda bolup, möhleti gutaryp gelen adamyň Aşgabatdadygyny, aýalynyň bolsa haly fabriginde işleýändigini eşiden Abadan ýola düşdi. Haly fabrigine geldi. Halyçy aýaly tapdy. Ol Öz äriň türmeden gelip, on baş günden soň ýogalandygyny aýtdy. Onuň Hojanspes atly bir şahyr bilen bile bolandygyny, maşgalama gowşur diýip hat bilen ryçka iberendigini aýtdy. Ruçkany Abadana gowşurýar. Hatyň bolsa ýitendigini gynanç bilen aýdýar.

-Ata Nyýaz, Nurmyrat Saryhan, Hally Şahberdi Hojanepesiň iň gowy görüşýän dostlarydy. Hojanepes tutulandan soň baş ýyllap Bäherdenden Aşgşbadyň türmesine gatnadym.

Hojanepesiň ilki tutulan wagty maňa ony bir gezejik görkmek miýesser etdi. Görüşilýän jaya baramyzda, Hojanepesi özündän başga ýene iki tussag bilen şo tak getirdiler. Eli arkasynda, ýany garawully, ol maňa tarap yöneldi. Aramyzda uzyn tagta bardy. Herimiz bir tarapynda oturdyk. Ol töwöregine

assyrynlyk bilen seredip «Men saňa bir zat bersem alypt bilermiň? Ýöne sen hiç zatdan gorkma» diýdi. Ol türkmençe gürlänsoň, garawul oň sözüne düşünenokdy. Menem «Alaryn, näme alman» diýdim. Elimde ýaş çagam bardy. Hojanepes bir bölejik zady ýuwaşlyk bilen maňa tarap oklady. Menem çagamyň arlygy gaçan hökmünde elimi uzadyp aldym. Alyp, çagaň gundagyna saldym.

Soň öýe getirip ony açsak, goşgy eken. Goşgyny okap gördük. Agladyk. Ýene okadyk, ýene agladyk. Şol goşgyň bir ýerinde “Syýam boldy gyzyl ganym” diýen setir welin ýadymda galypdyr. Birnäçe ýyl geçenden soň ol haty çagalar tapyp, oýnap ýyrtypdylar. O hatam beydip gitdi.

Bäherdende ýaşap ýörkäk Hojanepesiň yegeni Myrat öz ýany bilen asly Garagum obasyndan Ata diýýän bir oglan bilen geldi. Şonda olar Hojanepesiň kitaplary salnan ýaşşigi açyp göreli diýip haýyş etdiler. Menem ony açdyrmajak boldum- «Açsam, hersi birýan dagap gider» diýdim. Emma olar «Ýene öňküsi ýaly edip ýygnap goýarys» diýip, ýalbaryp duransoňlar rugsat berdim. Şonda Ata, Hojanepesiň golyazmalarýndan birneçesini alyp: «Muň hiç ýerinde ýalňyş yazylan zýat ýok. Men şuny äkidip öwrenjek» diýdi. «Aý, hanym, Hojanepesiň başyna-ha şu zatlar ýetdi. Soňam muny menden alanyňy hiç kime aýtma» diýip sargadym. Soň Aşgabatda kyrk sekizinji ýylda ýer yrananda o neresse-de yeriň astynda galypdyr. O golyazmalaram soň bilem gitdi.

Abadan eje iki ogluny hem ata, hem ene deregine bolup ýetişdirdi. Uly ogly Edip Çaryýew Bäherdende wraç bolup işledi. Ol 1983-nji ýylda tarpa-taýyn ýogaldy. Kiçýsi Azat politehnik inistituty gutaryp, mehanik bolup işleýär. Abadan eje uly agtygyna Hojanspesiň adyny dakdy. Ol häzir goşun gulluynda.

Durmuşyň çarkandakly ýollarynda ejizlemän, edermenlik ýoluny geçen bu garry enäniň söhbeti meni biçak tolgundyrdy. Iň agyr günlerde-de Hojanepesiň merdana keşbi, aýdan sözleri oňa goltgy berdi. Otuzynjy ýylda Hojanepesiň kurortdan satyn alyp gelen hasasyny garry ene apalap saklapdyr. Bu ondan galan ýalňyz ýadigärlik. Bu günki gün bolsa şo hasa ýetmiş dokuz ýaşly garry enä oturanda-turanda söýget bolýar.

Allaýar ÇÜRI ÝEW